

MÚZSALÉT VAGY TRAUMA?

Vajda Jánosné Bartos Rozália:

Emlékirataim

Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983

1983-ban jelent meg Vajda Jánosné Bartos Róza emlékirata D. Szemző Piroska kiadásában a Szépirodalmi Kiadónál. Ez a kötet a sajtó alá rendező posztumusz munkája volt: neve már gyászkeretben szerepelt a könyvön.¹ A kötet textológiai újdonsága és jelentősége, mi több egyedülállósága azonban jórészt rejtve maradt, legalábbis sem az egykorú szakmai kritika, sem a későbbi recepció nem igazolta vissza. Pedig a sajtó alá rendező hatalmas és igencsak hálátlan feladatra vállalkozott, amikor voltaképpen egy kritikai szövegkiadás apparátusát alkalmazta egy olyan kéziratra, amely alapvetően nélkülözötte a klasszikusnak tekinthető irodalmi értéket. Ennek legszembetűnőbb jegye az, hogy D. Szemző Piroska betűhíven közölte Bartos Róza szövegét, nem rövidítette meg, valamint sem a rendkívül tarka, a normákat nem követő helyesírást, sem a mondat szerkesztést nem javította. Mindezt tette akkor, amikor még 1994-ben is úgy adták ki Táncsics Eszter és Csorba Géza 19. század végi, közös naplóját, hogy az eredeti emlékiratnak csak kb. negyede került bele a könyvbe,² s alighanem a nyelvhasználatát is kisebb-nagyobb mértékben megváltoztatták (legalábbis a kötet belső borítóján látható rövid fakszimilének a szöveggel való röpké összevetése ezt sejteti) – s ne feledjük: ez a kiadvány még így is, ilyen torzítások után is forrása lehetett Gyáni Gábor kezdeményező szerepű történeti monográfiájának, amely a budapesti térhasználat kérdéseit elemezte.³ De mondhatok más példát is: a magyar

könyvkiadás még a 70-as, 80-as években nagy számban kiadott paraszti emlékiratokat is gondosan szerkesztve (azaz átírva) adta ki, azaz még a néprajzi-tájnelyvi dokumentum mivolta sem volt vitán felül álló szempont – márpedig Bartos Róza nyelvhasználatának még ilyesféle értéke sem volt. Rejtély, hogy a sajtó alá rendező mivel tudta rávenni a Szépirodalmi Kiadót arra, hogy ne nyúljon bele a szövegbe, és a sikerrel kecsegtető botránykönyv szélesebb olvasóközönsége helyett elégedjék meg a nehezebben olvasható textussal mégiscsak megbirkózni hajlandó, szakmabeli olvasók szűk kasztjával. A kötet ugyanis nem minősíti magát kritikai kiadásnak (pedig ez a céltételezés indokolhatta volna ezt a megoldást), a kiadásra vállalkozó kiadó sem szakosodott ilyen típusú szövegkiadások gondozására, a kötet pedig csak témájában kapcsolódott egy klasszikus írói életműhöz, Vajda Jánoséhoz, de nem az ő szövegét tartalmazta (leszámítva persze a Bartos Róza és Vajda János közti levelezést és azt a néhány Vajda-verset, amelyet a kötet szintén közölt). Mégis sikerült D. Szemző Piroskának a minden szempontból legjobb megoldást keresztülvinni. S nagyon jó, akárhogy sikerült is elérni, hogy Bartos Róza emlékirata eredeti, nyers mivoltá-

ban jelenhetett meg – s ez utólagos távlatban még jobban látszik. Azóta ugyanis a magyar könyvkiadás megtette azt, amit D. Szemző Piroskának sikerült elkerülnie: kiadták úgy Bartos Róza emlékiratát, hogy abból olvasható szöveget csináltak, jelentős stilizálás révén, egy író, Sultz Sándor közreműködésével.⁴ Az így előálló kötet végső soron nem volt sem tisztességtelen, sem vállalhatatlan. Csak a szöveg – rendkívül izgalmas kordokumentumból – átváltozott egyszerű bulvárszenzációvá, híven ahhoz, amit az utóbbi években egyébként Nyáry Krisztián könyveinek a könyvpiaci sikere miatt is el akarnak hitetni a kiadók a közvéleménnyel (s aminek az igazságáról egyáltalán nem vagyok meggyőződve): a magyar irodalom történeti kérdései csak a bulvár szintjére leszállítva, a szakmai igényesség némi (vagy teljes mértékű) feladásával bizonyulnak nagy példányszámban eladhatónak. Mondhatnánk, Imre László szavai, amelyek az 1983-as kötet kritikájaként fogalmazódtak meg, akkor és ott igazságtalanul, ezt a 2011-es vállalkozást nézve szinte próféciának tekinthetők: „Ebben a formában azonban, tartani lehet tőle, Bartos Róza emlékiratainak közlése a kívánt hatásnak az ellenkezőjét váltja ki. Kedvcsináló szenzáció, sőt valóban »szaftos« pletyka ez a javából, gyermekhalállal, házasságtörés bizonyításával, perverziónal. Sikerkönyvvé is válhat, hiszen igazán szokatlan olvasmány. Közzététele azonban azzal a veszéllyel jár, hogy nem érdeklődést kelt Vajda iránt, hanem ellen-szenvet, nem kedvet csinál verseinek olvasásához, sőt ingerültté tesz lírájával szemben.”⁵

S hogy miért nem tűnik igaznak ez a tétel, azt éppen a D. Szemző Piroska kiadta, eredeti szövegállapot bizonyíthatja. Az 1983-as kötet egykorú, nem túl gazdag recepciójának ugyanis van egy különös, nagyon figyelemreméltó dokumentuma is: Földényi F. László recenziója. Ez az írás eredetileg az Élet és Irodalomban látott napvilágot 1984-ben.⁶ A recenzió Bartos Róza könyvét az első mondatban „regény”-ként aposztrofálta, majd ezt némileg ugyan visszavonta, de fönntartotta a fikciós szépprózáként való értelmezését: „De hunyjuk be szemünket a műfajmegjelölés előtt, ne nevezük se regénynek, se emlékiratnak, hanem védtelen írásműként vegyük kezünkbe. Gyanúnk ekkor fog tényleg igazolódni, mert Bartos Róza könyve a legnevesebb magyar regényeknél is regényszerűbb.”⁷ Majd ezután Földényi egy nagyívű, bár – a terjedelmi korlátok miatt is – vázlatos gondolatmenetben a magyar prózaepika egészéről fogalmazott meg mélyreható kritikát. Úgy vélte, Bartos Róza könyve lenne a magyar epika történetéből hiányzó láncszem – a kritika címe éppen erre utal –, csak éppen a hagyomány hézagossága, mi több, nemléte miatt nincs is mihez hozzákapcsolnunk: „Egy hiányzó láncszem ez is. De a lánc, amelyhez illeszthető lenne, maga is hiányzik. Az önismeretben oly korlátozott magyar irodalmi pró-

za mintha napjainkban próbálna ismét szembenézni önmagával, hogy leszámoljon azzal a magyar regényírói hagyománnyal, amely anekdotázással, kalandossággal, kellően adagolt hatásokkal, mindenekelőtt pedig bravúrosan tált előítéletekkel, rögtönzött politikai szemlélettel igyekszik elleplezni, hogy történelmileg, művészileg egyaránt gúzsba van kötve.”⁸

Földényi írásának tehát Bartos Róza emlékirata nem elsősorban tárgya, hanem apropója volt. Ezzel magyarázható, hogy a recenzióban meg sem említette a sajtó alá rendező nevét, a szövegkiadás elveit és metódusát – hiszen alapvetően a magyar prózahagyomány általános bírálata volt számára a legfőbb cél. Ezzel egyébként sikerült vitát is generálnia: az Élet és Irodalom egy későbbi számában az író Hegedűs Géza a kritikának a magyar irodalmi hagyományt egészét érintő gondolatmenetét vitatta. Erre pedig Földényi egy olyan választ adott, amely alapvetően fönntartotta a korábban kifejtett tézist, de egy ponton árnyalta is azt: megadta legalább röviden és jelzésszerűen azt a hagyományvonulatot, amely számára mégiscsak fontos a magyar irodalomban, s amely – kimondva, kimondatlanul, de az előbbi állítások értelmében – világirodalmi jelentőségű: „Irodalmunkat természetesen nemcsak ez jellemzi: Kemény Zsigmond, Németh László vagy Ottlik Géza művei is magyar regények, mégsem tévesztik össze a végzetet a mindennapokkal, különbséget tudnak tenni az alkotás és az elegancia között – bár ezt statisztikailag nemigen lehetne bizonyítani. És nem is feltétlenül nyomasztóak: az anekdotizmus és kedélyesség sivatagában számomra legalábbis ők jelentik az oázist.”⁹

Földényinek a magyar prózahagyományt érintő radikalitása és türelmetlensége – a mából visszatekintve – jellegzetesen 80-as évekbéli kritikának látszik, s erősen összefügg azzal, hogy 1984-ben milyen irodalmi közeget érzékelhetett maga körül az értekező: talán ezért is tűnik ma már erősen talányosnak, szerinte például mi köthette össze azt a három regényíró (Kemény Zsigmondot, Németh Lászlót, Ottlik Gézát), akik saját, személyes kánonát alkotják. Pontosán ebben a formában nem is találjuk meg a megfelelőjét a 80-as évek nagy, átértelmező kánon-vitáiban. Mindazonáltal a Földényitől képviselt, egyéni felfogás nem maradt folytatás nélkül (legalábbis ami a probléma megközelítésének módját és indulatát illeti) – bár nem ő maga írta tovább ezt a gondolatmenetet, hanem egy szépíró, akinek saját regényírói életműve is fedezetül szolgálhat az álláspontjához, vagyis akár ars poeticaként is értelmezhető mindaz, amit a magyar próza történeti rétegeiről és hiányairól állít. Márton László nevezetessé vált tanulmánya, *A kitaposott zsákutca* ugyan leginkább a magyar történeti regény rétegeiről szól, de irányát tekintve a Földényi felvetette dilemmák mentén haladt (bár természetesen az ő ká-

nonát nem vette át),¹⁰ s ezzel utólag is aktualitást kölcsönzött a korábbi gondolatmenetnek. Nem meglepő tehát, hogy Földényi ezt az írását fölvette egy tanulmánykötetébe is – csak az a sajátos, hogy mivel ez a kötet, alcíme szerint, az 1990 és 1994 közötti írásait gyűjtötte össze, voltaképpen előredatalta a szöveget (amely egyébként kis mértékben el is tért az 1984-es kritikától, mert beillesztette a Hegedűs Gézának írt válasz néhány mondatát is a szövegbe).¹¹ Ezzel a megoldással Földényi okozott is némi félreértést írása későbbi recepciójában: amikor 2011-ben Takáts József egy regénykritikájában visszautalt a Bartos Rózáról szóló recenzióra, a könyvbéli publikációra emlékezett és ebből idézett, s így vélhette azt, hogy egy körülbelül húsz éves, azaz 90-es évekbeli álláspontról van szó. Pedig itt még egy jóval korábbi, a kései Kádár-korban született gondolatmenetről volt szó: „Közel húsz éve Földényi F. László érdekes, provokatív (sőt, romantikus) kritikát írt Vajda János feleségének Bartos Rózának akkor megjelent emlékiratairól, alternatívaként állítva ennek az amatőr írásműnek az ellentmondásosságban, kuszaságban, primitivitásban, artikulátlanságában megnyilvánuló erejét a magyar regényirodalom felszínes, a sorssal való szembenézést elkerülő darabjaival. »A klasszikus magyar regényekben megjelenő élet anekdotikussá és irodalmivá degradálódik, és a hűsbavágóan valódi, elmondhatatlan élet kiszorul belőlük« – írta. Talán túlzott; én olvastam magyar regényeket, amelyekből nem szorult ki a »valódi, elmondhatatlan élet« – de érteni vélem, mire gondolt, s miért fogalmazott túlzóan.»¹²

Nem lett volna túl sok értelme végigkövetni Bartos Róza emlékiratának recepciójából éppen ezt a szálát, ha nem lenne mélyen szimbolikus a szöveg egész megkésettége és karaktere szempontjából az imént bemutatott kronológiai félreértés, amely voltaképpen egy mélyebben fekvő temporális zavart fed el. A megkésett módon a magyar irodalmi kultúrába beépülő szöveg ugyanis saját maga ahistorikus jelenséggé vált, műfaji besorolásának vázolt bizonytalansága nem engedte pontosabb leírását és értékelését, pontosabban ahová besorolódni látszott, ott történetileg nem volt a helyén. Ráadásul kiadásának textológiai pontossága, amelyet egykorú recepciójából csak Imre László érzékelt ugyan, de ő meg hibaként interpretálta, új félreértéseket generált, s lehetővé tette a Bartos Rózával kapcsolatos korábbi morális megítélések reflektálatlan visszatértét. Árukodó, hogy a kiváló irodalomtörténész Imre László, amikor jelöletlenül, de egyértelműen Földényi véleményével vitakozott (egyébként félreértve őt, hiszen Földényi nem tekintette „realista” prózának az emlékiratot), egyúttal Bartos Rózát is morálisan és stilárisan marasztalta el: „Önmagában véve sem túlságosan értékes önéletírás ez: nemigen pótolja a hiányzó múlt századi realista regényt (mint

a könyv egyik ismertetője véli), mert hiszen műalkotásnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető szerzőjének szellemi, morális és stiláris szintje folytán.”¹³ Az, amit itt a kései irodalomtörténész tényként rögzített, az ugyanaz az egykorú ítélet, amellyel Bartos Róza szembesült, s amelyre reflexióként megírta az emlékiratát, s amelyre aztán könyvében többször is utalt (gondoljunk csak arra, ahogy Vajda szólamaként sa-

ját maga értelmi képességeit visszatérően a „madárvelő” fordulattal jellemzi, azaz nagyjából saját magát tyúkeszűnek bélyegzi, nyilván erősen ironikusan). Az emlékirat megítélésének így aztán kulcskérdése inkább az lehet, hogy miben látjuk azt az olvasási alakzatot, amely alapján egyáltalán megítélhető. Láttuk, az emlékirat jelleget kevésbé teszi produktívvá mindaz a kritika, amelyet D. Szemző Piroska kutatásai révén szembeállíthatunk a művel – erre a mozzanatra Imre László is meggyőzően utalt. A regényként olvasást annak idején Földényi F. László nagy erővel és hatásos retorikával fölvetette ugyan, ám ez nem bizonyult maradandó olvasási ajánlatnak, mivel éppen történetileg nem sikerült alátámasztani, s így ez a megközelítés láthatólag nem is folytatódott Bartos Róza emlékiratának hatástörténetében. Pedig talán lehet valami más is találni még (legalábbis én most erre tennék kísérletet): megítélésem szerint a szöveg egyik kezdeményező erejű gesztusa, amely jódarabig lappangott és észrevehetetlen maradt, az, hogy ez az egyik első dokumentuma a saját múzsa mivoltát középpontba állító, női szövegeknek.

Érdemes feltennünk a kérdést: egyáltalán mit tudunk az ilyen típusú írásokról? A magyar irodalom leginkább kultikus, 19. századi szerzőiről (Csokonai Vitéz Mihály,¹⁴ Petőfi Sándor) korábban nem készült el egy női ismerős tollából született, ilyen típusú memoár – az egyes rövid, hírlapi cikkek formájában megjelenő, rövid, egy-egy adatot fölillantó visszaemlékezések (ilyenek leginkább Petőfiről állnak rendelkezésünkre)¹⁵ alapvetően mások, mint a kidolgozott retorikai szerkezetet föltételező, könyvterjedelmű memoárok. Ez utóbbiaknak az egyik első, jórészt kimondatlan előfeltevése: a kötet középpontjába állított írói személyiség kiemelkedő jelentőségének a ténye, amelyhez képest fontossá és érdekessé válhat a hozzá kapcsolódó női szerep lehetősége is. Az ilyen jellegű memoár voltaképpen egy olyan női szerep társadalmilag fontos és érdeklődésre számot tartó megformálását végzi el, amely korábban csak a privát szférában létezhetett. Ez ugyan jellegzetesen szatellit-identitást jelent (az emlékiratot író nő a klasszikus szerző erőterében, az ő jelentősége révén nyeri el kiemelt jelentőségét), ám ez feltétlenül új női szerepértelmezést hordoz. Bartos Rozália kézírata ezeknek a kritériumoknak tökéletesen megfelel, s – jelen tudásunk szerint – talán Vajda János a legkorábbi olyan szerző, akinek a kapcsán megszületik ez a szövegtípus, amelynek aztán számos későbbi darabja keletkezik még. Ez az emlékirat még akkor is igen korai dokumentuma ennek, ha elkészülésekor, az 1920-as években már a Vajdánál nemzedékkel későbbi írók esetében is lehetne példa hasonló emlékidézésre; gondoljunk csak Adyra például. Igaz, hasonló karakterű szöveg ekkor még róla nem készül, sem Léda, sem Csinszka nem írt ilyet, hanem majd csak Dénes Zsófia, de ő meg jóval később. Ezt a tradíciót folytatja azonban Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona visszaemlékezése, amelynek egyik elemzője igen érdekesen járja körül azt a kérdést, a kötetnyi terjedelmű emlékirat élére helyezett név miféleképpen befolyásolja a befogadást azzal, hogy az aszsonynevet használja föl, s ilyenformán Kosztolányit is bevonja a szöveg terébe.¹⁶ Ezzel az eljárással egyébként ugyanígy s ugyanezzel a céllal Bartos Róza is élt. Ilyenformán ez az emlékirat a kánonizáció és a kultusz történet fontos forrása, sőt, kifejezetten ennek a két, egymással persze érintkező területnek a közös elemeit hangsúlyozza. Bár mindez a szöveg késői megjelenése miatt csak utólag válik láthatóvá, s így az írás éppen a legfontosabb céltételezését, az olvasóközönség befolyásolását s az író kultuszának kiépítését nem tudta megvalósítani. Egyébként megjegyzendő: Vajdáról eddig – tudtommal – nem nagyon készült kultusz történeti tanulmány,¹⁷ s aligha véletlenül. Alakja és életműve nem kínálja fel magát könnyen egy ilyen megközelítésű elemzéshez. Bartos Rozália emlékirata viszont mégiscsak lehetővé tehet egy ilyen analízist.

S ennek kapcsán rendkívül érdekes és értékes Szajbély Mihály tanulmánya, amely persze inkább kritikatörténeti ihletettséggel s nem is használja fel forrásként ezt az emlékiratot, de sokat elárul Vajda egykorú megítélésének a tendenciáiról is, azaz láthatóvá teszi azt a közeget, amelyhez képest Bartos Rozália emlékéllátása megítélhető.¹⁸ Miképpen volt jelen már Vajda kortársi megítélésében a nagyság biztos állítása, s miképpen vált uralkodóvá egy ezt vitató vagy éppen negligáló, ellenséges szöveg. Bartos Rozáliának – láthatólag – mindkettőről volt tudomása, esetleg tapasztalata, s ezért is választotta azt a retorikai stratégiát a könyvben, amelyet az eddigiekben megpróbáltunk körülírni.

Aligha lenne érdemes Bartos Róza újrafelfedezését vagy esetleges rehabilitációját kezdeményezni – már azon túl, amit éppen a sajtó alá rendező kutatómunkája kiderített róla.¹⁹ Máshol viszont bőven akad átgondolandó mozzanat. Érdemesebb például inkább arra figyelni, milyen nyelvi, retorikai eszközökkel tudja Bartos Róza kifejezni saját női szerepének jellegzetességeit úgy, hogy ezen közben ne veszélyeztesse a könyv létrejöttét lehetővé tevő, legfontosabb állítást: Vajda kétségbevonhatatlan költői jelentőségének, zseni mivoltának az állítását. S mindeközben saját, állandó, kényszeres önigazolását – ez a törekvés persze más, 19. századi, női emlékiratoknál is megfigyelhető.²⁰

Az egyáltalán nem esetlegesen megszerkesztett emlékirat nyitómozzanata Róza hazatérése a zárdából s megismerkedése a belé halálosan beleszerető Vajda Jánossal. A hősnő szűzies ártatlanságának a bemutatása voltaképp annak a ténynek az elfedésére szolgál, amely aztán – amikor már utólag, a házasságkötés után kiderült – valóban végzetesen hozzájárult a házasság megromlásához: hogy tudniillik Rózáknak volt egy gyermeke, akit nem maga nevelt, hanem dajkaságba adott. Az ebből kiinduló ábrázolás ezután már törvényszerűen jut el újabb képtelenségekhez: a mindkét fél részéről hatalmas szerelem után Vajda még csak el sem hálja a házasságot, s feleségét – a házasságkötés után több nappal – maga viszi el orvoshoz, aki megvizsgálja, és tökéletesen szűznek találja. Mellesleg Bartos Róza ezt az állítólagos vizsgálatot, amelyet nem kisebb tekintély végez, mint Korányi Frigyes, pusztán egy beszélgetésnek állítja be. A szűzesség ilyen határozott hangsúlyozása éppen Vajda valóperének egyik, Bartos Róza ellen felhozott vádja, a prostitúció cáfolása miatt volt szükséges. Ahhoz pedig, hogy férjének ezt a megmagyarázhatatlan viselkedését, hogy tudniillik hozzá sem nyúl a feleségéhez, hitelesíteni tudja, föl kell építenie a rendkívül furcsán és különc módon viselkedő Vajda figuráját. Ebben éppúgy szerepet kap a saját vizetét üvegekbe gyűjtő, hipochonder férfi, valamint a betegesen nagy étvágyú ínycsoki, aki ráadásul rendkívül önző is, mert csak magával törődik – ezek a furcsa elemek pedig jól harmonizálnak a nyilvánvalóan

nagy költő képéhez hozzárendelt zsenitudat toposzival. Ezen a ponton az egyáltalán nem buta vagy naiv Bartos Róza bátran fölhasználja egyfelől Vajda bizonyos műveinek a motívumait (mintegy integrálva a nyilvánvaló fikciót a szintén fiktív önéletrajzba és személyiségképbé), másrészt pedig épít a meglévő Vajda-kultusz elemeire is (ennek jelzése, hogy a költőt a *Virrasztók* költőjeként emlegeti, azaz az életműből azt a hazafias tartalmú költeményt minősíti főműnek, amely valóban a legismertebb közéleti tartalmú művének számított, s ez a pozíciója ma is megvan a kánonban). A kultusz létének és szükségességének a tudata pedig abban is megmutatkozik, hogy Bartos Róza – állítása szerint – minden tárgyat, levelet, ereklyét megőriz Vajdától; illetve hogy bizonyos emlékeket, például képeket miképpen akar méltó helyre (esetleg kifejezetten közgyűjteménynek) eljuttatni – természetesen önzetlenül és ingyen.

Az el nem hált házasság fikciója, amely egyébként a szövegben tudatosan szembe van állítva Vajda ifjúkorának nyilvánvaló „érzékiség”-vel, újabb, egy zsenire jellemző furcsaságként, szintén reakcióképpen kerül be az emlékiratba: hiszen a Vajdától benyújtott szentszéki válóper egyik stratégiája az volt, hogy a költő a házasság el nem hálására hivatkozott. Ilyenformán Bartos Róza nem tehette meg, hogy könyvében ne reagáljon erre – de mindezt egy másik történetvariáns beépítésével képes volt át is értelmezni, s ezáltal megcáfolni: szerinte ugyanis férje egyszer (!), Bécsben mégiscsak vele hált, s ebből a nászból neki ikerfiai születtek, akik azonban egyszer, még kiskorukban Vajda örvöngése következtében halálos balesetet szenvedtek. Azaz az emlékirat fikciója szerint mégis consummálódott a házasság, ennek bizonyítéka pedig a két gyermek – a megölésük pedig ismét Vajda zsenialitásból fakadó különcsége miatt történik. Ennek az epizódnak a jelentőségét ráadásul még egy tudatos szerkesztői fogás indokolja: Bartos Róza már a megismerkedésük leírásakor rögzíti, hogy Vajda őt Niobének nevezte (ez véletlenül az igazolható tények közé tartozik: Vajda és Bartos Rozália fönmaradt levelei ezt kétségtelenné teszik),²¹ s a név mitológiai terheltsége szinte törvényszerűen hívja elő a gyermekeit elvesztő, síró anya toposzát. Ez utóbbi jelenet egyébként kellően poentírozva és váratlanul, a név bevezetése után sokkal később kerül csak elő a kéziratban.

Bartos Róza női emlékiratának fontos része saját múzsa mivoltának állítása is. Ez megmutatkozik bizonyos versek ihletésében – ezt egyébként D. Szemző Piroska kiadása könnyen ellenőrizhetővé teszi azzal, hogy közli Vajdának a Rózához kapcsolható (vagy legalábbis a házassága idején keletkezett) szerelmes verseit is.²² Am nemcsak erről van szó. A könyv szerint Róza részt vesz (persze alárendelt, de fontos szereplőként) Vajda alkotói munkájában: néhol tevőlegesen

(egy cikk meghúzását, átírását ösztönözve), néhol pedig kiegészítő feladatokat ellátva (a szerkesztőségek fölkeresése, a szerkesztőkkel, pl. Nagy Miklóssal való kapcsolattartás). Ezáltal Bartos Róza saját magát úgy állítja be, mint aki tökéletesen tudatában van férje jelentőségének és írói tevékenységének is (persze ez utóbbi beállítás számos ponton, Róza kisebb-nagyobb tévedései miatt erősen bizonytalannak, kikezdhetőnek bizonyul). Az emlékirat tehát valóban a nagy író árnyékában élő feleség toposzát írja körül – s akkor, amikor ez a szöveg elkészült, ez még nem volt kézenfekvő, másoktól készen átvehető séma, hanem ezen a ponton Bartos Róza teremtett egy sajátos hagyományt. Igaz, ezt a hosszas publikálatlanság miatt nem lehetett érzékelni, s amikor aztán a mű megjelent, már másokhoz, ennél sikeresebb és íróilag jobb szövegekhez kellett – önkéntelenül is – hozzámérődni.

Van az emlékiratnak még egy vonulata. Mivel itt egy kudarcos házasság története alkotja az ábrázolt személyek életének a keretét, a múzsaság pozíciójából megalkotott szöveg egy trauma leírásának a folyamataként is olvashatóvá válik. Bartos Rózával csúnyán és megmagyarázhatatlan módon viselkedik a férje, a nő éhezik, magára hagyják, megölik két gyermekét, vagy éppen Vajda eltöri a fején a botját. Igaz, hogy ez a szenvedéstörténet célzatos módon összeválogatott elemekből áll össze, és tényekkel cáfolható, de mint fiktív világ (vagy fogalmazzunk szebben: mint alternatív valóság) mégiscsak van írói léte. Sőt, csak az van. S Bartos Rózának itt és ebben sem segítettek a számára rendelkezésre álló írói minták: saját magának kellett kialakítani azt a szerkezetet és azt a nyelvet, amelyen egy bántalmazott nő szenvedéstörténetét egyes szám első személyben, egy emlékezés keretében elmondhatta. Ez sem csekély írói érdem, s különösen úgy, hogy mindezt ötvözni kellett az őt bántalmazó személy iránti rajongással, s egyetlen ponton sem vonhatta kétségbe Vajda zsenialitását, hiszen ezzel veszélyeztette volna a kultuszépítést, amely szövegének és a benne fölépülő narratív identitásának a legfontosabb céltételezése.

Ha van ok újraolvasni Bartos Rozália emlékiratát, akkor talán éppen ez: ezeknek a szempontoknak a mentén bizonyulhat a mű érdekesnek. Amikor ez a könyv megjelent 1983-ban, úgy tűnhetett, hogy D. Szemző Piroska hatalmas és bámulatos filológiai munkájának semmi értelme nem volt: egy érdektelen vagy kifejezetten káros kézirat közzétételébe ölt bele jobb sorsra érdemes energiákat. Mostanra viszont megteremtődtek a szemléleti keretei is annak, hogy érzékeljük ennek a példaszerűen gondozott szövegnek az értékeit. Aligha van ennél nagyobb elégtétele a textológiának: ha valamit jól elvégez a szövegkiadó, akkor az – előbb vagy utóbb – elnyeri értelmét, és mindannyian hasznát látjuk. ■ ■ ■

- 1 Vajda Jánosné Bartos Rozália, *Emlékirataim*, s. a. r. D. Szemző Piroska, Bp., Szépirodalmi, 1983.
- 2 Ezt maga az előszó árulja el (miközben nem mondja meg, hol van az eredeti kézirat): „A most közreadott szöveg az eredeti szövegnek mintegy a negyven százaléká: ezer kéziratoldalból négyszáz szerkesztett oldal.” Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója, válogatta, szerkesztette, bevezette és jegyzetekkel ellátta Búza Péter, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1994, 10.
- 3 Gyáni Gábor, *Az utca és a szalon: A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*, Bp., Új Mandátum, 1999.
- 4 Vajda Jánosné Bartos Rozália, *Viszontagságos életem egy költővel, átdolgozta, szerk. és az utószót írta Sultz Sándor, [Bp.], Palatinus, 2010 (Híres sorsok titkai); fogadtatásáról s így az említett kérdések felmerüléséről lásd a székesfehérvári beszélgetésről készített beszámolót: <http://feol.hu/cimlapon/edes-uram-a-kolto-mi-igaz-bartos-rozalia-emlekirataibol-1116749>*
- 5 Megjegyzendő, ez a recenzió nemhogy megemlítette volna D. Szemző Piroska hatalmas filológiai teljesítményét, hanem még csak a sajtó alá rendező nevét sem írta le: Imre László, *Rejtélyek és rejtvények (András László: A Madách-rejtély, Vajda Jánosné Bartos Rozália: Emlékirataim)*, *Alföld*, 35. évf. (1984), 9. szám, 73–77. Az idézet: 76. Egy másik kritika, Héra Zoltáné, legalább megemlítette a sajtó alá rendezőt, de a recenzió szempontjai eleve nem is terjedtek ki az irodalomtörténeti-textológiai jelentőség mérlegelésére: Héra Zoltán, *Rozamunda regénye (Vajda Jánosné emlékirata)*, *Kritika*, 1984, 10. szám, 38.
- 6 Földényi F. László, *Egy hiányzó láncszem (Vajda Jánosné Bartos Rozália: Emlékirataim)*, *Élet és Irodalom*, 28. évf. 13. szám (1984. máj. 20.), 11.
- 7 Földényi F. László i. m. (1984)
- 8 Földényi F. László i. m. (1984)
- 9 Hegedűs Géza reakciója a következő címmel jelent meg: *Nekem is ingem – magamra veszem; Földényi válasza erre: Válasz Hegedűs Gézának*. *Mindkettő: Élet és Irodalom*, 28. évf., 17. szám (1984. ápr. 27.), 2. Kiemelés az eredetiben.
- 10 Márton László, *A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben (Két példa) = Uő., Az áhítatos embergépjé, Pécs, Jelenkor, 1999, 235–266. A tanulmány 1997-ben íródott.*
- 11 Földényi F. László, *Egy hiányzó láncszem (Vajda Jánosné Bartos Róza emlékiratai) = Uő., A tágra nyílt szem: Esszék, 1990–1994, Pécs, Jelenkor, 1995 (Ars Longa)*, 156–161.
- 12 Takáts József, *A romantika paradoxonai (Rakovszky Zsuzsa: VS) = Uő., Elmozdulások: Irodalomkritika, Bp., Osiris, 2016, 183–189. Az idézet: 188. Érdekes, hogy éppen a Takáts-tól inkább egyetértőleg citált mondatot idézte annak idején Hegedűs Géza is, csak ő alig leplezett felháborodással.*
- 13 Imre László i. m. 77.
- 14 Vajda Julianna saját műzsaszerepéről kialakított felfogását csak komoly filológiai aprómunkával lehet rekonstruálni, hiszen az ő esetében még csak töredékes visszaemlékezésről sincs tudásunk. Annak kísérletét, hogy memoár jellegű szövegek hiányában mégis mit lehet erről állítani, lásd Szilágyi Márton, *Egy múzsa hétköznapijai: Csokonai Vajda Juliannája = Határtalan nők: Kizártak és befogadottak a női társadalomban, szerk. Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia, Bp., Nyitott Könyvműhely, 2008, 67–92.*
- 15 Hatvany Lajos, *Így élt Petőfi, I–II. kötet, a 2. javított kiadás [1967] változatlan utátnyomása, szerk. Kiss József – Pándi Pál, Bp., Magvető, 1980.*
- 16 Szilágyi Zsófia, *Hamupipókéktől a tüzes cipőben táncoló mostoháig: Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilonáról = Nő, tükör, írás: Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról, szerk. Varga Virág – Zsávolya Zoltán, Bp., Ráció, 2009, 402–409.*
- 17 Ezt a benyomást megerősíti a következő bibliográfia áttanulmányozása is: Vajda Ágnes – Vörös Boldizsár, *A magyarországi kultusz kutatás válogatott bibliográfiája = Kultusz, mű identitás: Kultusztörténeti tanulmányok 4., szerk. Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005, 324–388.*
- 18 Szajbély Mihály, *Kép és árnykép: Vajda János és az utókor = Kegyelet és irodalom: Kultusztörténeti tanulmányok, szerk. Kalla Zsuzsa, Bp., 1997 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 7.), 37–50.*
- 19 Ezt a részletes, kismonográfia terjedelmű bevezető tanulmány foglalja össze: Vajda Jánosné Bartos Rozália i. m. 7–109.
- 20 Párhuzamként lásd Kerényi Ferenc, *Önkultusz vagy öngazolás? Déryné naplója mint kultusztörténeti forrás = Tények és legendák, tárgyak és ereklyék, szerk. Kalla Zsuzsa, Bp., [1990] (A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 1.), 47–56.*
- 21 Lásd például Vajda János Bartos Rózához intézett, 1881. aug. 12-i levelét: Vajda Jánosné Bartos Rozália i. m. 387.
- 22 Vajda Jánosné Bartos Rozália i. m. 391–409.

Szilágyi Márton 1965-ben született Gyulán. Irodalomtörténész, az ELTE Bölcsészkarán a 18-19. századi tanszék vezetője. Arany-monográfiáját a Kalligram Kiadó adja ki.